

# АКАДЕМІЧНІ АСОЦІАЦІЇ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**ОЛЕКСАНДР ПРОНКЕВИЧ**

*Чорноморський державний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв)*

Створення українських академічних асоціацій (як вузькопрофесійних, так і на рівні окремих ВИШів) останнім часом набирає обертів. Крім того, поширеною практикою є вступ українських університетів до міжнародних освітніх асоціацій. Проте роль і місце добровільних об'єднань науковців в Україні досі ще залишається недостатньо осмисленими. Доповідь, що пропонується Вашій увазі, як і вся секція загалом мають на меті зосередити увагу учасників конференції на цій важливій проблемі.

Для початку хочу поділитися враженнями від споглядання за діяльністю деяких американських академічних освітнянських і наукових асоціацій, з якими мені доводилось мати справу. Говорячи про США, не можна не дивуватися тій колосальній кількості подібних об'єднань в країні. Станом на 24 лютого 2012 року сайт Департаменту освіти США подає інформацію про 2893 асоціації, які охоплюють практично всі види наукової та освітнянської діяльності<sup>1</sup>. Всі типи американських навчальних закладів і університетів (дослідницькі університети, місцеві коледжі, релігійні навчальні заклади, спеціалізовані навчальні заклади, Liberal Arts тощо) мають свої асоціації. Крім того, останні структуруються за галузями знань (асоціації істориків, хіміків, компаративістів тощо), за національними, расовими та гендерними ознаками, а також з урахуванням особливих потреб громадян (іспаномовні, афроамериканські, індіанські, жіночі, для сліпих, інвалідів, ветеранів тощо), за територіальним принципом (регіональні, міжрегіональні, транснаціональні), за формами власності (приватні, публічні), за розміром (маленькі, середні, вели-

кі), за типами функцій освітян, що входять в об'єднання (президентські, менеджерські, юристів-освітян тощо).

Я особисто брав участь в конгресах Американської асоціації місцевих коледжів та Американської ради з освіти (American Council on Education). Останнє об'єднання – асоціація, яка об'єднує президентів американських університетів. Головна мета цього утворення – координація діяльності й практична допомога керівникам університетів всіх типів. Щорічні конгреси проводяться як науково-практичні зібрання, на яких обговорюються всі питання, пов'язані з освітою: починаючи від глобальних завдань і закінчуючи повсякденними проблемами, такими як вихід президентів на пенсію або навчальні семінари для дружин новопризначених президентів. Під час засідань та здійснення повсякденної діяльності окрема увага приділяється знанням, вмінням, навичкам, і головне цінностям, які Американська рада з освіти намагається формувати у своїх членів.

Як іспаніст, я не міг не звернути увагу на ще одне впливове об'єднання освітян – Асоціацію іспаномовних коледжів та університетів. На момент заснування у 1986 році асоціація нараховувала лише 18 членів, на сьогодні до неї входить понад 450 навчальних закладів. Очевидно, одним з найважливіших завдань асоціації є підтримка іспаномовних американців і забезпечення їхнього доступу до якісної освіти. Ще однією складовою місії асоціації є «задоволення потреб бізнесу, промисловості та уряду через розвиток та обмін ресурсами, інформацією та знаннями»<sup>2</sup>. Можна і далі наводити приклади американських

<sup>1</sup> <http://wdcrobcolp01.ed.gov/Programs/EROD/>

<sup>2</sup> <http://www.hacu.net/hacu/Mission.asp>

асоціацій освітян та науковців, але немає сенсу це робити, адже надати більш-менш вичерпний огляд їхньої діяльності не вистачить жодної доповіді. Набагато важливіше спробувати сформулювати головні причини, що визначають їхню роль всередині американської системи освіти.

Активне поширення освітянських і наукових асоціацій в США пояснюється самої специфікою американської освіти, адже в останній спостерігається надзвичайно високий рівень децентралізації, регіоналізації і демократизації. Як відомо, федеральний уряд США не здійснює контролю та нагляду за школами та університетами, не займається акредитацією навчальних закладів, практично не впливає на формування навчальних планів, не контролює діяльності освітян (за винятком військових та федеральних службовців). Університети автономні у виборі своїх освітніх політик, хоча і постійно узгоджують їх з федеральним урядом та урядами штатів, а шкільна система цілком контролюється органами місцевого самоврядування. Наукова діяльність у переважній кількості випадків не регулюється централізовано. В США немає ВАКу або іншої авторитетної установи, яка визначає і затверджує списки індекс-журналів. Вплив держави на науку здійснюється через систему грантів та державних замовлень на виконання тих чи інших науково-дослідних робіт.

Відповідно до такої «дифузної» розмитої структури американська освітянська система може існувати лише за умов саморегулювання. Це означає, що освітяни і науковці самі відповідальні за організацію свого навчального та дослідницького побуту, за утримання інформаційної інфраструктури, за захист своїх академічних досягнень, за якість підготовки студентів та досліджень, за етичні кодекси тощо. Для виконання цих завдань в освітянському середовищі повинні користуватися повагою і культивуватися принципи освітянської солідарності, академічного альтруїзму, служіння загальній справі. Власне цю функцію і здійснюють академічні асоціації США, які є дієвим засобом самоорганізації освітянського середовища: вони діють на

засадах самофінансування, добровільного жертвування своїх коштів, інтелектуальних сил, часу заради підвищення ефективності своєї діяльності та захисту тих членів, які в них входять. І слід визнати доведеним факт їхньої ефективності.

У США громадяни та підприємства сплачують членські внески та благодійні пожертви в рахунок обов'язкових податкових платежів. Тобто, кожен американець може всі податки віддати державі (нехай сама ділить), а може суттєву частину податкових платежів (у сумі до 5% свого доходу) скерувати на власний розсуд, але виключно на суспільно вагомій цілі – на підтримку громадських організацій, навчальних та наукових закладів, установ соціальної опіки та охорони здоров'я тощо. Саме звідси – третина доходів навчальних закладів США і фінансова основа діяльності фахових організацій. Чиновники у США не мають монополії на розпорядження коштами платників податків. А навчальні заклади в результаті змушені залучати споживачів своїх послуг (вони ж – спонсори) до процесу управління. Це зумовлює демократичність, прозорість та відповідальність усіх внутрішніх процедур – починаючи з вибору навчальних програм та закінчуючи контролем якості навчального процесу.

Ще один принциповий момент. Фахові галузеві організації об'єднують як освітян і науковців, так і учасників ринку (підприємців, працюючих фахівців тощо). Саме такі організації формують навчальні програми. Вони ж організують кваліфікаційні іспити, без успішного складання яких диплом вишу не надає права працювати за фахом (у регульованих професіях – згідно чинного законодавства, у так званих нерегульованих професіях – по факту). Відсоток випускників, які успішно склали кваліфікаційний іспит профільної асоціації – це у США один з найважливіших показників успішності та конкурентоздатності навчального закладу (інший вагомий показник – середній розмір платні випускника). Таким чином, для вияву корпоративного егоїзму освітян можливості є доволі обмежені, а замість контролю чиновників – над

навчальними закладами є ефективний контроль з боку ринку та інституцій громадянського суспільства.

З американською системою освіти все зрозуміло – вона не може існувати без академічних асоціацій. Але чим є такі асоціації в Україні? Які функції вони виконують? Можна поставити питання ще радикальніше: чи потрібні вони взагалі? Якщо поглянути на веб-сайт Міністерства юстиції, то у реєстрі неурядових і фахових громадянських організацій, оприлюднених там, можна побачити чимало освітянських та наукових об'єднань: їх значно менше, ніж в США, але ми оперуємо кількома сотнями прикладів. Це як вузькоспеціальні об'єднання фахівців (юристів, економістів, маркетингологів, філологів, правників, будівельників, архітекторів, медичних робітників, тощо), так і загальнонаціональні міждисциплінарні асоціації (працівників шкіл, університетів, освіти загалом). Але головним тут є не кількісні показники, а самий статус цих інституцій всередині системи української освіти та науки. Він суттєво відрізняється від того, що ми бачили в США.

Мені вже доводилось писати про гібридний стан української освіти, яка становить приклад примхливого поєднання радянських рис з практиками варварського капіталізму. З одного боку, вона успадкувала жорстко централізовану управлінську вертикаль, коли діяльність освітян підкоряється директивам, а ректори університетів і директори шкіл вимушені підкорятися наказам, які намагаються регулювати все. Інший стереотип поведінки, поширений у нас – відверте служіння ректорів тим, хто зараз перебуває при владі, і отримання від них дивідендів у вигляді проліцензованих спеціальностей і великих держзамовлень. Розмови про автономію ВИШів поки що залишаються тільки ритуально-маскарадною риторикою. При цьому дедалі очевиднішим є необхідність демократизувати освіту і науку, адже жодне МОН (разом з усією молоддю та спортом) не може досягнути все поле наукової діяльності, зрозуміти всі нюанси навчальних планів, усвідомити всі потреби бізнесу та економіки. З іншого боку, освіта давно в Україні перетворилась на засіб заробляння грошей, причому нерідко не стільки заради збагачення, а скільки

заради елементарного виживання навчальних закладів. Внаслідок цього освітянські цінності в системі української освіти стрімко девальвуються: відбувається процес деградації системи. За цих умов українське освітянське середовище все чіткіше усвідомлює потребу самоорганізації. Держава очевидно не може допомогти, тоді нічого не залишається, як допомагати собі самим. Так виникає підґрунтя для відновлення спаплюжених за радянських часів принципів академічної автономії і солідарності (я наполягаю на тому, що обидва принципи становлять нерозривну єдність), а академічні асоціації отримують новий поштовх для розвитку.

Щоправда, цей процес відбувається болісно і навіть драматично. На сьогодні більшість наукових і освітянських об'єднань, з якими мені доводилося мати справу, є нічим іншим, як простором професійного спілкування: вузькі фахівці збираються, аби обмінюватись інформацією, провести конференції, надрукувати журнали, побачитись зі своїми закордонними колегами. Вони перебирають на себе ті функції організації науки, які не може виконати держава. І це правильно і дуже важливо, але цього явно недостатньо, адже наскільки мені відомо академічні асоціації мають мінімальний вплив (або не мають жодного) на формування навчальних програм, на процеси акредитації, на вироблення академічних стандартів, на визначення списків індекс-журналів тощо. Тобто вони відсутні від управління цілої низки розгалужень освітньої та наукової діяльності, за які відповідають американські асоціації. Який сенс для тієї чи іншої асоціації розробляти рекомендації для покращення ситуації у власній галузі, якщо освітньо-професійні вимоги та освітньо-професійні характеристики, експертні ради, директивні вказівки однаково затверджуються вузьким колом людей, призначених чиновниками? Це спричиняє збільшення прірви між освітою і суспільством, між навчальним процесом і реальним станом сучасної науки.

Ілюстрацією певної внутрішньої невизначеності є досвід Асоціації університетів України. Створена 2009 року у місті Ялта, на сьогодні вона має у своєму складі 26 членів, серед яких 25 окремих ВИШів і Асоціація університетів Кар-

патського регіону. У статуті організації головною метою визначено «задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, наукових, освітніх, національно-культурних та інших спільних інтересів своїх членів, сприяння створенню правових і організаційних умов для розширення академічних свобод, університетської автономії, науки і освіти для сталого розвитку»<sup>3</sup>. Як можна побачити, серед пріоритетів Асоціації – формування громадянського суспільства в освіті. Зокрема, Асоціація здійснює обмін досвідом, координує сумісну діяльність вищих навчальних закладів та наукових інституцій, сприяє приведенню положень національних нормативних актів до основних положень міжнародних нормативних актів щодо академічних свобод і університетської автономії у сфері вищої освіти; стимулює процеси інтернаціоналізації української освіти та її інтеграції у світових простір; готує рекомендації та пропозиції з питань вищої освіти, підготовки кадрів вищої кваліфікації та їх представлення на розгляд органам державної влади та управління, органам самоврядування, урядовим структурам тощо.

Вже самий факт створення такої асоціації слід привітати. Її членами робиться чимало для підтримки принципів наукової та освітянської солідарності. Асоціація університетів України підтримує стосунки з Європейською асоціацією університетів, з Magna Charta Universitatum, з іншими асоціаціями, активно поширює цінності Талуарської мережі університетів, призначенням якої є служіння міським громадам. Другий напрям діяльності Асоціації – поширення принципів академічної та інституціональної свободи в діяльності українських університетів. Тут також досягнуто чимало успіхів, про які ректори, присутні на конференції ще скажуть. Проте залишається питання щодо можливостей впливу Асоціації університетів України на освітні політики на загальнонаціональному рівні, адже керівники навчальних закладів є залежними від МОН і вимушені вести з ним «дипломатичну» роботу, спрямовану на досягнення балансу

інтересів, що стає на заваді реалізації статутних завдань організації.

Загалом за моїми спостереженнями, в українському освітянському і науковому середовищі спостерігається певне імітування діяльності асоціацій, оскільки деякі з них або існують на папері або розпадаються. Серед членів асоціацій, що працюють, є чимало осіб, які виявляють споживацькі настрої. На жаль, нерідко науковці та освітяни взагалі виявляють слабку мотивацію до створення асоціацій. Це відбувається через низку причин: а) нечітке усвідомлення тих переваг, які створюють асоціації для своїх членів, б) невміння і небажання науковців знаходити консенсус заради того, щоб діяти спільно, в) малий ступінь свободи, яку залишає ВИШам і науковцям українське законодавство.

На завершення я хотів би запропонувати низку пропозицій, які б сприяли піднесенню ролі академічних асоціацій у системі української освіти:

Передати функцію формування освітньо-професійних програм і освітньо-професійних характеристик з МОН до фахових галузевих організацій;

Надати фаховим галузевим організаціям і (науковим та освітянським організаціям) вирішальний голос під час проведення ліцензування та акредитації спеціальностей;

Перетворити академічні асоціації на дієвий інструмент організації наукових досліджень, поклавши на них відповідальність за формування спеціалізованих рад, в яких захищаються дисертації, за створення фахових періодичних видань, за легітимацію списку закордонних індекс-журналів, що визнаватимуться українським спецрадами тощо.

Саморегулювання освітньої сфери на основі союзу освітян та споживачів їхніх послуг (насамперед – підприємців та випускників) – це єдина можливість відновити суспільну довіру до навчальних закладів, і, відповідно, забезпечити їхню конкурентноздатність.

<sup>3</sup> [http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=88&Itemid=55&lang=uk](http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=88&Itemid=55&lang=uk)